

RESTRICTION OF RIGHTS UNDER THE TRANSMISSION OF COVID-19: SELECTED ISSUES

Tetiana Fedoseeva, Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Private Law, National University «Kyiv-Mohyla Academy»

The article studies the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the Convention on the Rights of the Child, the legislation of Ukraine and other sources related to human rights under acute respiratory disease COVID-19.

The author investigates the peculiarities of establishing emergency situation and distinguishes it from state of emergency. Attention has been drawn to the introduction of a number of restrictions, which affect the implementation of human rights. Particular emphasize has been placed on the issue of derogation from obligations in emergencies under Article 15 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Consequently, the experience of foreign countries has been considered, the views of experts on this issue, particularly foreign ones, have been studied.

The analysis of the Decision of the Constitutional Court of Ukraine on the constitutionality of the provisions of certain regulations on quarantine in order to prevent the spread of acute respiratory disease COVID-19 in Ukraine, as well as the critical analysis of certain by-laws in this area has been conducted.

The author stresses the unpredictability and novelty of the problem and emphasizes the duty of each State to take measures to combat and prevent the spread of Covid-19, to comply with legislation to prevent and minimize undesirable effects, unjustified restrictions and deprivation of human rights, to avoid abuse by public authorities.

The author emphasizes that the implementation of the restrictions apply, to varying degrees, to numerous human rights and freedoms (to life, health care, personal integrity, freedom of movement and free choice of residence, respect for private and family life, freedom of assembly, marriage, education, etc.), and focuses on certain issues of respect for the rights of the child in quarantine. In particular, the problem of entry and departure of the child to the parents, if they live

in different States or in the temporarily occupied territory of Ukraine, the issue of compliance with the right to health care if the child's health has been affected by the actions of parents, as well as the problem of childcare, if the child is in need of care because of hospitalization of both parents. The relevant analysis has been performed using the case law of the European Court of Human Rights.

Keywords: Covid-19, emergency, restriction of human rights, rights and freedoms, child.

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ В УМОВАХ ПОШИРЕННЯ COVID-19: ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ

Тетяна Федосєєва, кандидат юридичних наук, доцент доцент кафедри приватного права Національного університету «Києво-Могилянська академія»

У статті розглянуто окремі питання обмежень прав людини в умовах поширення COVID-19. З цією метою досліджено національні та міжнародні джерела, вплив обмежень на численні права і свободи людини. Основна увага зосереджена на проблемах дітей, зокрема, реалізації права дитини на в'їзд та виїзд до батьків, у разі, якщо вони проживають у різних державах чи на тимчасово окупованій території України, дотримання права на охорону здоров'я. Відповідний аналіз здійснено з використанням практики Європейського суду з прав людини.

Ключові слова: Covid-19, надзвичайна ситуація, обмеження прав, права і свободи людини, дитина

ОГРАНИЧЕНИЕ ПРАВ В УСЛОВИЯХ РАСПРОСТРАНЕНИЯ COVID-19: ОТДЕЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ

Татьяна Федосеева, кандидат юридических наук, доцент доцент кафедры частного права Национального университета «Киево-Могилянская академия»

В статье рассмотрены отдельные вопросы ограничений прав человека в условиях распространения COVID-19. С этой целью исследованы национальные и международные источники, влияние ограничений на многочисленные права и свободы человека. Основное внимание уделено проблемам детей, в частности, реализации права ребенка на въезд и выезд к родителям в случае, когда они проживают в разных странах или на временно оккупированной территории Украины, соблюдения права на охрану здоровья. Соответствующий анализ осуществлен с использованием практики Европейского суда по правам человека.

Ключевые слова: Covid-19, чрезвычайная ситуация, ограничение прав, права и свободы человека, ребенок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджувана проблематика є комплексною, відтак висвітленню дотичних до неї питань у сфері, зокрема, загальної теорії права, міжнародного та сімейного права присвячені праці таких фахівців як Дзери О. В., Дроздова О. М., Дроздової О.В., Жилінкової І. В., Козюбри М. І., Красицької Л. В., Стрекалова А. Є. та інших.

Постановка проблеми. Поширення гострої респіраторної хвороби COVID-19 та перші кроки, застосовані державою для вирішення проблеми, що виникла, продемонстрували гостру необхідність адаптаційних законодавчих змін, наукового переосмислення традиційних підходів до забезпечення реалізації та захисту прав людини в умовах їх обмеження, виявлення проблемних питань, які потребують вирішення.

Формулювання цілей включає реалізацію основної мети – дослідити окремі правові проблеми обмеження прав людини в умовах поширення COVID-19, з приділенням особливої уваги врахуванню прав та інтересів дитини при цьому. Запровадження карантинних обмежень спричиняє суттєвий вплив на різноманітні сфери життєдіяльності людини та також вказує на актуальність обраної теми.

Виклад основного матеріалу. З урахуванням поширення на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, висновків Всесвітньої організації охорони здоров'я щодо визнання розповсюдження COVID-19 у країнах світу пандемією, з метою ліквідації наслідків медико-біологічної надзвичайної ситуації природного характеру державного рівня, забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення для єдиної державної системи цивільного захисту на всій території України було встановлено режим надзвичайної ситуації [1]. Строк тривалості такого режиму періодично продовжується.

При цьому у законодавстві України розмежовано поняття надзвичайного стану та надзвичайної ситуації. Так, режим надзвичайної ситуації регламентовано Кодексом цивільного захисту України [2], а надзвичайного стану – Законом України «Про правовий режим надзвичайного стану» [3]. Надзвичайний стан, як впливає із статті 4 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану», вводиться лише за наявності реальної загрози безпеці громадян або конституційному ладові, усунення якої іншими способами є неможливим, зокрема, в разі виникнення особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру (у т.ч. пандемій), що створюють загрозу життю і здоров'ю значних верств населення [3]. Окрім того, цим законом передбачено спеціальні порядок та умови його запровадження. Саме режим надзвичайного стану, а не надзвичайної ситуації, припускає можливість обмеження

конституційних прав і свобод громадян та прав і законних інтересів юридичних осіб.

Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод передбачено можливість відступу від зобов'язань під час надзвичайної ситуації та порядок дій при цьому (ст. 15) [4]

Окремі держави реалізували таку можливість, як, наприклад, Вірменія, Естонія, Молдова, Грузія, Латвія, Румунія. Зокрема, міністерство закордонних справ Республіка Естонії заявило про продовження дотримання міжнародних прав людини і забезпечення захисту основних прав навіть у надзвичайній ситуації [5].

Питання доцільності застосування статті 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод вже певний час знаходиться у фокусі інтересу фахівців. Так, Весна Стефановська задається цим питанням, а також тим, чи готові держави поважати основні права людини і забезпечувати захист всіх людей без дискримінації. Вона вказує, що більшість заходів, застосованих для попередження поширення Covid-19, вже передбачені Конвенцією, наприклад, свобода зібрань, яка передбачає виключення для запобігання заворушенням, для охорони здоров'я та наводить інші подібні приклади. Критично оцінюючи доцільність застосування статті 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод авторка висловлює думку, що, можливо, єдиною причиною її застосування є дотримання вимоги законності, оскільки в складних умовах надзвичайної ситуації держави вимушені приймати нове чи адаптувати чинне законодавство у відповідності з такими надзвичайними обставинами [6].

Джеремі МакБрайд, провівши детальний аналіз COVID-19 та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, зокрема, і статті 15 цієї Конвенції, приходить до висновку, що обсяг будь-яких обмежень, накладених у відповідь на загрозу пандемії, буде визнаний необґрунтованим втручанням у права та свободи відповідно до Конвенції – незалежно від того, чи є посилання на відступ від зобов'язань, чи ні – буде особливо залежати від конкретної ситуації в державі-члені, а також їх ступеню та тривалості. Існують сумні-

ви в тому, чи всі накладені обмеження вимагають того, щоб відступ від зобов'язань залишався сумісним з вимогами Конвенції, але є й інші, які можуть стати необхідними, особливо, якщо вони триватимуть протягом тривалого періоду. Він констатує як наявність держав, які подали заяви про відступ від зобов'язань, так і держав, що не з робили цього, а також задається питанням, чи будуть оскаржуватися їх дії [7].

Що стосується України, то попри низку обмежувальних заходів, офіційних висловлювань щодо можливості відступу від зобов'язань під час надзвичайної ситуації згідно статті 15 Конвенції наразі немає.

Разом з тим, прийняття нормативно-правових актів, направлених на врегулювання ситуації з Covid-19, не у повній мірі відповідає вимогам і національного законодавства. На це вказує, серед іншого, недавнє Рішення Конституційного Суду України [8].

Так, у пункті 3.2 вказаного Рішення Конституційного Суду України зазначено, що згідно зі статтею 64 Конституції України конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України; в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень; не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 Конституції України.

Конституційний Суд України наголошує, що обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина є можливим у випадках, визначених Конституцією України. Таке обмеження може встановлюватися виключно законом – актом, ухваленим Верховною Радою України як єдиним органом законодавчої влади в Україні. Встановлення такого обмеження підзаконним актом суперечить статтям 1, 3, 6, 8, 19, 64 Конституції України [8].

Попри те, що у цій справі було закрито конституційне провадження в частині відповідності Конституції України

(конституційності) положень Постанови Кабінету Міністрів України «Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та етапів послаблення протиепідемічних заходів» від 20 травня 2020 року № 392 у зв'язку із втратою чинності актом (його окремими положеннями), вище вказана позиція Конституційного Суду України демонструє, що Кабінет Міністрів України, приймаючи низку актів, якими обмежувались конституційні права людини, діяв не у межах своїх повноважень. До числа таких постанов, як видається, можна віднести і постанову Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211 «Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19» [9].

Дискреційність повноважень має особливе значення у світлі таких конституційних приписів, як: органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України (стаття 6 Конституції України); органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (стаття 19 Конституції України).

Безумовно, необхідність нагальної протидії та запобігання поширенню Covid-19 потребує від держави вжиття невідкладних заходів, ускладнених масштабністю, не прогнозованістю та новизною проблеми, що торкнулась більшості країн світу. Однак обов'язком кожної держави є вжиття таких заходів у відповідності до вимог міжнародного та національного законодавства, з метою попередження та мінімізації небажаних наслідків, невинуватеного обмеження або позбавлення прав людини, уникнення зловживань з боку органів державної влади.

Враховуючи те, що впроваджувальні обмеження у тій чи іншій мірі стосуються численних прав і свобод людини (на життя, на охорону здоров'я, на особисту недоторканість, на

свободу пересування та вільний вибір місця проживання, на повагу до приватного та сімейного життя, на свободу зібрань, на шлюб, на освіту тощо), основну увагу у цій статті хочеться зосередити на дотриманні прав дитини в умовах карантину.

Так, в умовах карантину загострилось питання в'їзду та виїзду дитини до батьків, у разі, якщо вони проживають у різних державах чи на тимчасово окупованій території України.

Як впливає із статті 10 Конвенції про права дитини дитина, батьки якої проживають у різних державах, має право підтримувати на регулярній основі, за виключенням особливих обставин, особисті відносини і прямі контакти з обома батьками. З цією метою і відповідно до зобов'язання Держав-учасниць за пунктом 2 статті 9 Держави-учасниці поважають право дитини та її батьків залишати будь-яку країну, включаючи власну, і повертатися в свою країну. Щодо права залишати будь-яку країну діють лише такі обмеження, які встановлені законом і необхідні для охорони державної безпеки, громадського порядку (*order public*), здоров'я чи моралі населення або прав і свобод інших осіб і сумісні з визнаними в цій Конвенції іншими правами [10].

Відповідно до частини 7 статті 7 СК України дитина має бути забезпечена можливістю здійснення її прав, установлених Конституцією України, Конвенцією про права дитини, іншими міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [11].

Разом з тим, низкою держав встановлені обмеження та заборони щодо перетину кордону, які регулярно переглядаються, правила не є єдиними навіть для країн ЄС, що потребує постійного моніторингу та не сприяє реалізації прав дитини на свободу пересування, проживання разом з батьками, на спілкування, виховання тощо. Безумовно, такі дії держав цілком можуть підпадати під особливі обставини, направлені на охорону здоров'я, що узгоджуватиметься із положеннями статті 10 Конвенції з прав дитини, однак може

не сприяти дотриманню її найкращих інтересів. На особливому значенні дотримання найкращих інтересів дитини неодноразово наголошував Європейський суд з прав людини (справи *M.S. v. UKRAINE*, *PENCHEVI v. BULGARIA*, *HUNT v. UKRAINE*, *MAMCHUR v. UKRAINE*) [12;13;14;15]. Відповідне бачення знайшло своє відображення і у правових позиціях Верховного Суду, наприклад, у справі № 712/10623/17 [16].

У разі конфлікту загального інтересу з інтересом дитини, як видається, потрібно уникати формального підходу, шукати баланс інтересів, враховувати ризики інфікування для дитини тощо. До прикладу, якщо один з батьків проживає у державі із більш сприятливою епідеміологічною ситуацією, при забезпеченні перевірки стану здоров'я дитини на предмет інфікованості та при дотриманні правил безпеки цілком обґрунтованим буде дозволити дитині в'їзд у країну проживання такого з батьків. На те, що право дитини на здоров'я та стан її здоров'я є головними у оцінці найкращих інтересів дитини вказано і у Зауваженнях загального порядку № 14 (2013) Комітету ООН із прав дитини «Про право дитини на приділення першочергової уваги її найкращим інтересам» [17].

Ця проблема стосується і внутрішньої ситуації в Україні. Так, у зв'язку із COVID-19 тимчасово припинено роботу контрольних пунктів в'їзду на тимчасово окуповану територію Автономної Республіки Крим і м. Севастополя та виїзду з неї [18]. Для громадян України та членів їх сімей вона має «односторонній» характер, оскільки передбачає обмеження на в'їзд чи виїзд у залежності від реєстрації місця проживання, що може вплинути на можливість переміщення дитини в обидві сторони.

Не можна виключати виникнення ситуації, за якої дитина через дії батьків може опинитись у загрозливому стані здоров'я. Певною мірою показовою для такого прикладу є справа *KUIMOV v. RUSSIA*. Ця справа цікава ілюстрацією дій органів влади, пов'язаних із відібранням дитини, у якої діагностували гострий розсіяний енцефаломієліт, від батьків, які відмов-

лялись надати дозвіл на госпіталізацію дитини, а згодом і на розміщення її у відділення інтенсивної медицини[19]. Також важливим є висновок суду (§103) щодо вірогідно відсутнього доступу до дитини з 25 січня по 25 березня 2005 року. Європейський Суд вказав, що готовий прийняти пояснення влади Російської Федерації, оскільки з матеріалів справи дійсно слідує, що доступ у дитячий будинок було обмежено у зв'язку з карантинном по грипу. Він не продовжувався протягом необґрунтовано довгого періоду, і, окрім того, заявнику було дозволено приходити і бачити дитину через закрите вікно щотижня протягом лютого і березня [19].

У проекції на національне законодавство та враховуючи складність ситуації з Covid-19, у випадку відмови батьків госпіталізувати дитину у разі наявності медичних показань для цього та очевидної загрози для її здоров'я також може бути застосований механізм відібрання дитини. Так, за загальним правилом дитину можна відібрати від батьків у судовому порядку, без позбавлення батьківських прав у визначених Сімейним кодексом України випадках, серед іншого, коли залишення дитини у них є небезпечним для її життя, здоров'я і морального виховання (частина 1 статті 170 Сімейного кодексу України).

У виняткових випадках, при безпосередній загрозі для життя або здоров'я дитини, орган опіки та піклування або прокурор мають право постановити рішення про негайне відібрання дитини від батьків. У цьому разі орган опіки та піклування зобов'язаний негайно повідомити прокурора та у семиденний строк після постановлення рішення звернутися до суду з позовом про позбавлення батьків чи одного з них батьківських прав або про відібрання дитини від матері, батька без позбавлення їх батьківських прав. З таким позовом до суду має право звернутися прокурор (частина 2 статті 170 Сімейного кодексу України). Відповідні дії органу опіки та піклування регламентуються пунктом 8 Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини [20]. Додатком до цієї по-

станови закріплено акт оцінки рівня безпеки дитини, який містить, серед іншого, пункт щодо наявних ознак погіршення стану здоров'я на момент виявлення дитини.

Разом з тим, мають мати місце показники для госпіталізації, наприклад, згідно стандартів медичної допомоги при підозрі на COVID-19 госпіталізації потребують дорослі та діти з тяжкою гострою респіраторною інфекцією [21]

Безумовно, хочеться виходити із того, що батьки завжди діятимуть в інтересах своєї дитини, забезпечення яких є предметом їх основної турботи та основним обов'язком, як це випливає із статті 11 Закону України «Про охорону дитинства». Однак у разі відмови від надання дитині необхідної медичної допомоги, якщо це загрожує її здоров'ю, батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність згідно з законом. Медичні працівники у разі критичного стану здоров'я дитини, який потребує термінового медичного втручання, зобов'язані попередити батьків або осіб, які їх замінюють, про відповідальність за залишення дитини в небезпеці. (стаття 12 Закону України «Про охорону дитинства») [22].

Не менш складною може бути ситуація, за якої у результаті госпіталізації батьків дитина залишиться без догляду та належного захисту. За відсутності інших членів сім'ї та родичів, перебрати на себе відповідні функції мають уповноважені органи, однак при цьому важливе значення має своєчасне виявлення дитини, що залишилась без піклування. До прикладу, у справі HADZHIEVA v. BULGARIA після арешту батьків їх донька залишилась без піклування, а поліція не повідомила компетентні органи про те, що дитина була залишена без догляду. Судом було констатовано порушення статті 8 Конвенції лише стосовно періоду, який передував виникненню можливості батьків порушити питання перед будь-яким органом влади про необхідність догляду за донькою[23]. Наявний в Україні порядок взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, закладів та установ під час забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах передбачає дії таких осіб щодо

виявлення дітей у таких обставинах, однак практична реалізація відповідних повноважень в умовах карантинних обмежень залежить і від якісної складової організації відповідної взаємодії, та потребує додаткових заходів роз'яснювального характеру, перепідготовки фахівців відповідних органів з метою своєчасного та ефективного реагування.

Висновки. Таким чином, можна констатувати певні недоліки та непослідовність нормотворчої діяльності органів державної влади в умовах Covid 19, що посилює ризики зловживань з їх боку та не виправданого обмеження прав людини. Однією із особливостей обмежень прав і свобод людини в Україні є наявність законодавчого розмежування режимів надзвичайної ситуації і надзвичайного стану, за якого саме останній допускає можливість обмеження конституційних прав і свобод громадян та прав і законних інтересів юридичних осіб. Законодавчі зміни в умовах Covid-19 потрібні, однак вони мають виконувати не лише функцію екстреного реагування, а носити більш перспективний характер, легко адаптований до подібних загроз, які можуть виникати у майбутньому. При цьому законодавчі зміни та застосовані державою заходи мають впроваджуватись так, щоб уникнути, або принаймні мінімізувати необґрунтоване втручання у права та свободи, визначені Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод та такі, які гарантовані Конституцією і законами України. Особливого значення в умовах карантинних обмежень відіграє дотримання прав та інтересів дитини, співвідношення яких із загальним інтересом в умовах законодавчих обмежень прав людини може стати предметом подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Про переведення єдиної державної системи цивільного захисту у режим надзвичайної ситуації»: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 березня 2020 р. № 338-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/338-2020-%D1%80#n5>

2. Кодекс цивільного захисту України від 2 жовтня 2012 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>]
3. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16 березня 2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text>]
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, ратифікована Законом України від 17 липня 1997 р. (із змінами та доповненнями URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text)]
5. Reinsalu: Rights guaranteed by the ECHR can be restricted in an emergency URL: <https://news.err.ee/1070056/reinsalu-rights-guaranteed-by-the-echr-can-be-restricted-in-an-emergency>.
6. Vesna Stefanovska. Derogation of Human Rights Rules in Times of Emergency. Cambridge International Law Journal, July 4, 2020. URL: <http://cilj.co.uk/2020/07/04/derogation-of-human-rights-rules-in-times-of-emergency/>
7. Олександр Дроздов, Олена Дроздова Covid-19 та права людини. Критерії ЄСПЛ ECHR: Ukrainian Aspect, 30 Березня 2020. URL: <https://www.echr.com.ua/covid-19-ta-prava-lyudini-kriteri%D1%97-yespl/>
8. Рішення Конституційного Суду України від 28 серпня 2020 року у справі за конституційним поданням Верховного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень постанови Кабінету Міністрів України «Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої корона вірусом SARS-CoV-2, та етапів послаблення протиепідемічних заходів», положень частин першої, третьої статті 29 Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік», абзацу дев'ятого пункту 2 розділу II «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» (№ 1-14/2020(230/20). URL: <http://www.csu.gov.ua/dokument/10-r2020>
9. Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211 (із змінами) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF#Text>
10. Конвенція про права дитини 20 листопада 1989 р., ратифіковано Постановою Верховної Ради від 27 лютого 1991 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

11. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
12. M.S. v. UKRAINE, no. 2091/13, 11 July 2017 URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-175140>
13. PENCHEVI v. BULGARIA, no. 77818/12, 10 February 2015 URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-150999>,
14. HUNT v. UKRAINE, no. 31111/04, 7 December 2006 URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-78410>
15. MAMCHUR v. UKRAINE, no. 10383/09, 16 July 2015 URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-156388>
16. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 04 липня 2018 року у справі № 712/10623/17 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75266002>
17. Committee on the Rights of the Children General comment No. 14 (2013) on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration// United Nations Distr.: General 29 May 2013, art. 77. URL: <https://undocs.org/pdf?symbol=en/CRC/C/GC/14>
18. Про тимчасове припинення роботи контрольних пунктів в'їзду на тимчасово окуповану територію Автономної Республіки Крим і м. Севастополя та виїзду з неї, спрямоване на запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 березня 2020 р. № 291-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/291-2020-%D1%80#Text>
19. KUIMOV v. RUSSIA, no. 32147/04, , 8 January 2009 URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90433>
20. Про затвердження Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#n541>
21. Про затвердження та впровадження стандартів медичної допомоги при коронавірусній хворобі 2019 (COVID-19): Наказ Міністерства охорони здоров'я від 25 лютого 2020 р. №552. URL: https://moz.gov.ua/uploads/3/19072-dn_20200225_552_dod.pdf
22. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
23. HADZHIEVA v. BULGARIA, no. 45285/12, § 61-67, 1 February 2018 URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-180486>